

Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова

Віктор Пироженко,
кандидат філософських наук,
державний експерт Національного інституту
проблем міжнародної безпеки РНБО України

У національній безпеці як науковій дисципліні вже склалися досить усталені підходи до методологічних аспектів дослідження, є певне уявлення про основні методологічні процедури, що застосовуються у роботі над ключовими поняттями, зокрема, стосовно операціоналізації. Точність аналізу, тобто його адекватність реальності, та ефективність пропонуваного рішення визначається адекватністю понять, які описують предмет дослідження, та точністю логічних засобів, за допомогою яких вибудовуються ланцюги дедуктивних висновків.

Точний аналіз передбачає наявність операційно визначених понять. Під такими визначеннями розуміють перелік вимірювальних процедур, що задають об'єкт спостереження, а отже – експериментування.

Враховуючи, що у дослідженнях з національної безпеки актуальною залишається проблема розмежування окремих галузей (складових) національної безпеки, стає вкрай необхідною чітка фіксація значення ключових понять. Це дозволило б точно задати предмет дослідження щодо кожної складової національної безпеки, а отже, й провести таке розмежування. Ключову роль у виконанні цього завдання відіграє процедура операціоналізації відповідних термінів.

Подальше удосконалення методології досліджень національної безпеки (НБ) висуває проблему узгодження основних понять науки про НБ в єдину поняттєву систему за наявності якої тільки й можна побудувати логічно несуперечливий концептуальний каркас будь-якої теорії, що претендує на виявлення та ефективно пояснення фактів дійсності. Саме

Віктор Пироженко

цим і пояснюється необхідність окремого вивчення процедур формалізації та операціоналізації. Їх коректне здійснення дозволяє вибудувати такий каркас найбільш ефективно. Завдяки цьому стають можливими взаємні переходи від визначення одного поняття до визначення іншого, що є умовою для встановлення інваріантів значення, тобто фіксації спільної складової частини значення усіх основних понять НБ. Наявність таких інваріантів вказує на існування певної закономірності у досліджуваному явищі, що власне і є кінцевою метою будь-якого наукового пошуку.

Основна мета нашого дослідження полягає у вивченні алгоритму операціоналізації понять національної безпеки та демонстрації можливостей застосування операціоналізації щодо понять її гуманітарної складової. Вирішення відповідних завдань в перспективі дасть можливість розробити стандартні методики для прив'язки концептуальних визначень і змістових описів до вимірювальних процедур і відповідних числових значень.

Під операціоналізацією будемо розуміти процес конструювання операційних визначень. Операційним визначенням (операціоналізацією) певного поняття будемо називати опис сукупності вимірювальних операцій, що були б еквівалентом його (даного поняття) описового визначення. Для операціоналізації понять „виклик”, „загроза”, „безпека” і „небезпека” необхідно обрати з усіх варіантів їх якісних визначень таке, що найзручніше може редукуватися до сукупності вимірювальних процедур. Тобто, вимірюючи певне явище (тенденцію) НБ, ми повинні бути впевнені, що вимірюємо саме ті його властивості, які містяться у змістовому визначенні.

У спеціальній літературі існує кілька варіантів тлумачення поняття „виклик”. Є група визначень, що базуються на розумінні виклику як протидії (з боку об'єктивних обставин або суб'єктів) реалізації інтересів певного суб'єкта. Відносно НБ поняття виклик визначається як прагнення однієї держави (групи держав) до протидії іншій державі (групі держав) у реалізації національних інтересів [1]. Такої ж думки дотримується й В. Манілов [2].

Інша група визначень підкреслює негативну, з точки зору НБ, часову динаміку певних проблем, тобто їх здатність перетворюватися з нейтральних стосовно НБ на загрози. Згідно з таким розумінням, виклик - це „проблема, що набула з певних причин та у певний відтинок часу сильного звучання і загострено сприймається політичною елітою, має, на її думку, важливе, пріоритетне значення. Виклики не мають чіткого механізму розв'язання, проте ще не вимагають негайного втручання” [3].

Другий варіант визначення поняття „виклик” робить критерієм розпізнання виклику суб'єктивне відчуття суб'єкта (політичної еліти чи будь-кого) щодо пріоритетності певної проблеми та його емоції з приводу

сильного звучання проблеми. Безумовно, спільні індивідуальні переживання представників певної групи політичної еліти з приводу якихось процесів – це показник певної спрямованості і якості таких процесів. Проте це лише опосередкований показник, який може свідчити не стільки про об'єктивний характер загрози, скільки про характер і особливості самої еліти. Таке визначення „виклику” важче операціоналізувати, оскільки суб'єктивні переживання не піддаються інтерсуб'єктивній перевірці й не обов'язково вказують на існування реальної відповідності їм. Тому для операціоналізації терміну „виклик” доцільно взяти перший варіант визначення.

Для операціоналізації поняття „загроза” вважаємо за доцільне спиратися на таке його визначення: „Загроза - явище, чинник (сукупність чинників), що здатні реально створити умови або стати причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів” [4]. Воно більше відповідає особливостям гуманітарної політики і характеру суспільно-політичних подій, ніж, наприклад, ширше за об'ємом визначення „загрози” А. Качинського як соціального, природного чи техногенного явища з прогнозованими, але не контрольованими небажаними подіями [5].

Операціоналізацію понять „безпека” і „небезпека” будемо здійснювати, відштовхуючись від якісних визначень А. Качинського. Безпека - це „стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз” [6]. „Небезпека”, за А. Качинським, розуміється як „ситуація, постійно присутня в навколишньому середовищі, що за певних умов може призвести до реалізації небажаної події” [7], з якою пов'язана низка небезпек.

Операціоналізацію слід здійснювати в такий спосіб, щоб зв'язати кількісними параметрами всі базові поняття НБ – „ризик”, „виклик”, „загроза”, „безпека”, „небезпека”, класифікувавши їх за ступенем наближення до певних порогових значень, коли одна числова величина переходить в іншу. Мабуть, схожа ідея міститься у запропонованій Г. Ситником [8] класифікації видів небезпек, що розкриває взаємозв'язок між цими поняттями. Г. Ситник пропонує при кількісній класифікації небезпек спиратися на поняття „ризик”, а при якісній класифікації – на поняття „виклик” і „загроза”. Тоді: потенційний виклик (дуже малий ризик); реальний виклик (малий ризик); потенційна загроза (середній ризик); реальна загроза (великий ризик); потенційна небезпека (дуже великий ризик).

В цій класифікації вибудовується сумірність різних видів небезпек. При цьому власне загроза – потенційна загроза – починається з моменту подолання певного порогового значення, що зв'язується з „реальним викликом”. У свою чергу, подолання негативною тенденцією порогового

Віктор Пироженко

значення, яке зв'язане з „реальною загрозою”, означає появу „потенційної небезпеки”.

Залишається встановити кількісні значення „виклику”, „загрози”, „безпеки” і „небезпеки”. Якщо операціоналізувати ці поняття і виразити їх значення у числовій формі, то перехід від одного виду небезпек до якісно іншого можна зв'язати із змінами відповідних числових величин, що будуть позначати певні порогові значення інтенсивності негативних суспільно-політичних тенденцій.

Проілюструємо на прикладі гуманітарної складової НБ, як практично можна операціоналізувати поняття „виклик”, „загроза”, „безпека” і „небезпека” стосовно деяких тенденцій у гуманітарній політиці, що однозначно інтерпретуються експертами як загрози для цілей політики НБ.

Перший крок – „концептуальний”. На цьому етапі необхідно сформулювати загальну концепцію-гіпотезу, яка має постулювати причинно-наслідковий зв'язок між певними суспільно-політичними явищами, цілями і завданнями державної політики в галузі НБ. Така концепція має включати у себе загальні припущення і постулати щодо характеристики певних суспільно-політичних явищ як загроз НБ.

При інтерпретації змісту гуманітарної політики і безпеки будемо спиратися на такі допущення. Визначення змісту гуманітарної політики ґрунтується на припущенні про існування у індивідів певного набору світоглядно-ціннісних орієнтацій, що за певних умов формують у суспільних суб'єктів (індивіда, суспільних груп, політичних партій) такі політично значущі мотивації і вчинки, які створюють певні небезпеки існуванню державі й нації. Відтак є підстави згрупувати ці небезпеки в окремий клас і вважати його складовою загального поняття „небезпека”.

Окрім економічних, політичних, військових та інших цілей, що їх ставлять у своїй діяльності суб'єкти суспільної дії (окремі держави, державні інститути, суспільні прошарки, групи інтересів, політичні партії, окрема людина), вони керуються й певними ціннісними настановами, що, у свою чергу, задаються світоглядною системою та ієрархією життєвих цінностей (будемо говорити про єдину світоглядно-ціннісну систему). Кожна людина має певну систему світогляду або, точніше, систему світоглядно-ціннісних настанов, яка складається з особистих сенсожиттєвих та ціннісних орієнтирів і визначає ставлення індивіда до оточуючого світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до явищ суспільного і політичного життя, що якраз і важливо для нашого дослідження. Система світоглядно-ціннісних настанов визначає ступінь значущості й переважності для суспільного суб'єкта тих чи інших суспільних явищ, з урахуванням чого вибудовується їх певна ієрархія [9]. Певні світоглядно-ціннісні настанови впливають на мотивацію, характер, зміст і форми участі окремого громадянина чи суспільних

груп у суспільно-політичній діяльності, в тому числі й на такі зміст і форми, що можуть негативно позначатися на національній безпеці [10].

З точки зору практичної політики, для України стратегічною метою [11] є формування у населення української національної ідентичності. Спосіб досягнення цієї мети полягає в об'єднанні усіх громадян України навколо певних спільних світоглядних, культурних та ідеологічних цінностей. Враховуючи неоднорідний, багатоетнічний склад населення України, формування національної ідентичності можливе лише за умови міжетнічної злагоди та підтримання достатнього рівня міжетнічного взаєморозуміння.

Отже, будь-яка міжетнічна, міжконфесійна напруга, неврегульовані конфлікти й суперечності між різними культурно-мовними групами є перешкодою для досягнення стратегічної мети. З точки зору поставленої мети, сприйняття такої перешкоди як виклику або загрози, тобто, у вигляді небезпеки, буде цілком обгрунтованим. Позначимо цю обставину загальним поняттям „небезпека”, не конкретизуючи її характеристику як виклик чи загрозу.

Другий крок – висунення пояснювальної теорії – теоретизація. Взагалі, необхідність у формалізації та операціоналізації термінів і понять теорії виникає лише в межах певної теорії і тільки в її межах стає здійсненою. Оскільки усі визначення теорії є низкою логічних висновків від найзагальніших положень аж до конкретного висловлювання, що описує конкретний факт, вся теорія в цілому, весь її концептуальний каркас створюють єдиний контекст, у межах якого може бути пояснене певне коло фактів.

Проте в нашому випадку процес операціоналізації розглядається самостійно, окремо від побудови теорії. Спроба дати визначення якомусь поняттю (поняттям), тобто формалізувати і операціоналізувати його, може сама по собі стати стимулом до висунення пояснювальної теорії. Тому ми вводимо теоретизацію саме на цьому етапі.

Отже, другий крок процесу операціоналізації полягає у побудові пояснювальної теорії (або у використанні вже існуючих), що, спираючись на концептуальні постулати встановлює **єдиний пояснювальний принцип, закон**, який є інструментом розпізнання та інтерпретації певних фактів. У нашому випадку теорія-гіпотеза має пояснити, чому певні суспільно-політичні явища розцінюються як загроза національним інтересам у гуманітарній сфері і визначити рівні загроз (небезпек), пов'язаних з інтенсифікацією цих явищ. Труднощі з формуванням української національної ідентичності та української політичної нації, що є певною загрозою НБ, пояснюються за допомогою низки взаємопов'язаних припущень, які й будуть пояснювальною гіпотезою.

1. Основною причиною цих труднощів є неврегульовані конфлікти і суперечності між різними культурно-мовними групами, що створюють

Віктор Пироженко

відчуження і міжетнічну напруженість.

2. Міжетнічна напруженість пов'язана переважно з низькою взаємною толерантністю різних культурно-мовних груп.

3. На рівень толерантності в міжетнічних стосунках впливають такі чинники:

- соціально-економічне становище етнічних груп;
- сприйняття і переживання соціально-економічного, політико-правового і культурно-мовного статусу власної етнічної групи в порівнянні зі сприйняттям статусу інших етнічних груп;
- незадоволеність ступенем представництва власної етнічної групи в різних гілках влади.

4. Толерантність перебуває в обернено пропорційній залежності від рівня міжетнічної напруженості. Чим вищий рівень толерантності, тим нижчий рівень міжетнічної напруженості і навпаки.

Які терміни тут треба операціоналізувати, щоб можна було провести відповідні виміри з метою перевірки даної гіпотези? Очевидно, що такими термінами мають бути, в першу чергу, „толерантність” і „міжетнічна напруга”. Поняття „толерантність” є фундаментальним, з яким безпосередньо пов'язується „міжетнічна напруга” - інше основне поняття нашої гіпотетичної теорії про існування певної залежності між „толерантністю” і „міжетнічною напругою” та між цими обома явищами та загрозою національним інтересам у гуманітарній галузі, зокрема, міжетнічному миру.

Третій крок – операціоналізація. Операціоналізацію можна представити як встановлення значення поняття через описання вимірювальних операцій, що були б еквівалентом його (поняття) якісного визначення. Операціоналізація, у свою чергу, висуває іншу проблему, а саме – проблему знаходження кількісного виміру явища, яке позначається відповідним терміном (поняттям).

Операціоналізація включає у себе два етапи:

1. Редукцію значення основних понять теорії до вимірювальних процедур. Змістовому значенню поняття приписується його операційне значення, тобто комплекс практичних процедур спостереження і вимірювання.

2. Процедуру визначення порогового (критичного) значення, досягнення якого тією чи іншою тенденцією галузі НБ може тлумачитись як виклик чи загроза. Таке визначення по суті є обґрунтуванням певного (саме такого, а не іншого) показника порогового значення, адже зрозуміло, що такий показник не може бути довільною величиною і його обґрунтування має спиратись на якісь критерії і підґрунтя.

Продовжимо розгляд нашого прикладу із сфери гуманітарної складової НБ і змодельємо третій крок процесу формалізації – операціоналізацію.

Представимо толерантність інтегральною характеристикою, що включає: для окремого індивіда - позитивну позицію, основу якої складає вимушена стриманість; для етнічної групи - позитивну позицію, основу якої складає готовність до частих всебічних контактів з іншою етнічною групою (або тотожне за сенсом інше настановлення - відсутність спеціального наміру до уникнення контактів з представниками іншої етнічної групи), а також готовність до обміну ідеями.

Виходячи з цієї характеристики толерантності, визначимо її показники. Вони мають відповідати двом вимогам: 1) ці показники мають бути такими, щоб вони за змістом відносилися (або, принаймні, їх можна було так інтерпретувати) до сфери взаємовідносин етнічних груп, так чи інакше характеризували ці взаємовідносини. Тут вирішальну роль відіграє точність і адекватність попереднього змістового аналізу; 2) вони мають бути такими, щоб їх можна було спостерігати на практиці і щоб до них можна було застосувати процедури виміру.

Відповідно до цих вимог визначаються такі **показники толерантності**:

1. Ціннісно-світоглядні настанови, що культивуються тією чи іншою етнічною групою (мовні, культурні, релігійні).

2. Статус етнічної групи в суспільстві (сприйняття і переживання соціально-економічного становища, політико-правового і культурно-мовного статусу власної етнічної групи в порівнянні зі сприйняттям інших етнічних груп).

3. Міжетнічна взаємодія.

4. Етнічна дистанція.

5. Готовність певної етнічної групи захищати власні культурно-мовні та політичні інтереси.

Наступний крок з операціоналізації полягає у розробці відповідних до нашої пояснювальної теорії-гіпотези процедур виміру названих показників міжетнічної толерантності. Враховуючи те, що здійснення виміру таких показників на практиці означає проведення експерименту, розробка конкретних процедур виміру є одночасно і розробкою умов експериментування. В основі процедури виміру показників міжетнічної толерантності є робота з статистичними даними соціологічних опитувань та різного роду тестами. Таким чином, **підготовчий етап** вимірювання полягає у розробці питань соціологічного опитування.

Чому саме соціологічне опитування обраємо основним джерелом (хоча і не єдиним) отримання кількісних характеристик про процеси у гуманітарній сфері, зокрема, про ті, які несуть у собі певну загрозу НБ?

Виходячи з нашого припущення на початку дослідження, зміст гуманітарної політики полягає у здійсненні позитивного, з точки зору завдань НБ, впливу на світоглядно-ціннісні орієнтації суспільних суб'єктів. Проте неможливо виявити світоглядно-ціннісні орієнтації суспільних суб'єктів (громадян країни, представників певних груп

Віктор Пироженко

інтересів, експертної спільноти, учасників політичних партій і громадських організацій, окремих політиків тощо) інакше, ніж через проведення безпосередніх досліджень громадської думки на всіх рівнях. Ця обставина обумовлює висунення на перший план соціологічного опитування як найзручнішого способу кількісного виміру тенденцій гуманітарної складової НБ.

Перший етап процедури вимірювання полягає у проведенні соціологічного опитування згідно з підготовленим списком запитань анкети. У нашому прикладі всі запитання мають розкривати саме тему міжетнічної толерантності.

Другий етап – математичне опрацювання статистичних даних і обчислення різного роду індексів, що будуть кількісним відображенням певних змістових визначень понять.

Слід зауважити, що в соціології є досить детально розроблені методики проведення опитувань і опрацювання статистичних даних, включаючи обчислення деяких коефіцієнтів на зразок „шкали етнічної дистанції” Богардуса [12]. Конкретні методики обчислення різного роду числових показників – індексів та коефіцієнтів залежать від форми відповіді респондентів на запитання соціологічної анкети. Якщо запитання побудовано так, що відповідь на них має бути або ствердною – „так”, або негативною – „ні”, то використовується одна методика обчислення числових показників (індексів). Якщо ж від респондента вимагається змістова відповідь, то використовується інша методика. Перший випадок простіший, тому саме на ньому схематично покажемо, як можна обчислити відповідні індекси щодо тих тенденцій у гуманітарній складовій НБ, які можуть підпадати під поняття „загроза”.

За приблизний зразок обчислення таких індексів доцільно взяти порівняно просту, проте ефективну методику обчислення індексу споживчих настроїв. Стосовно кожного з п’яти показників толерантності розробляються певні запитання, що мають якнайповніше відображати зміст позиції респондентів за відповідним показником. Кількість запитань з кожного показника має бути однаковою, але запитання повинні якнайповніше розкривати відповідну тему, пов’язану з цим показником. Припустимо, що з кожного показника таких запитань три. Враховуючи, що всіх показників п’ять, всього буде 15 запитань, які у комплексі мають розкривати ставлення респондентів до теми міжетнічної толерантності. Під час дослідження, припустимо, опитується 1000 осіб віком від 18 років. Вибірка має бути репрезентативною за статтю та віком, враховувати міське й сільське населення.

Щодо кожного з цих запитань з кожного показника окремо обчислюють відповідний індекс. Значення індексу обчислюють у такий спосіб: від частки позитивних відповідей віднімають частку негативних і до цієї різниці додають 100, аби уникнути появи від’ємних величин. На підставі

цих трьох індексів визначають сукупний індекс відповідного показника. Назвемо ці п'ять індексів, що відповідають згаданим вище показникам міжетнічної толерантності: 1) **індекс інтенсивності ціннісно-світоглядних орієнтацій** тієї чи іншої етнічної групи (мова, культура, релігія); 2) **індекс ставлення до статусу власної етнічної групи**; 3) **індекс інтенсивності (сили) міжетнічної взаємодії**; 4) **індекс етнічної дистанції**; 5) **індекс сили етнічних інтересів та переконань** (готовність певної етнічної групи захищати свої культурно-мовні та політичні інтереси).

Індекси названих п'яти показників можуть використовуватись у дослідженнях з гуманітарних аспектів НБ самостійно, якщо відповідні показники міжетнічної толерантності розглядаються як окремі фактори і складові у межах певного аналізу. Проте на основі середнього арифметичного п'яти індексів за кожним з п'яти показників обчислюємо один сукупний **індекс етнічної толерантності**.

Схожим чином можна виміряти ступінь розвинутої у громадян національної ідентичності та її характер, етнічний чи громадянський, силу певних переконань стосовно різних поглядів та ідеологій, ступінь готовності населення до сприйняття екстремістських чи ксенофобських гасел, ступінь готовності до участі у масових акціях непокори чи заворушеннях тощо.

Третій етап - визначення порогових (критичних) значень, досягнення яких тією чи іншою тенденцією галузі НБ може тлумачитись як виклик чи загроза. Якщо звернутись до нашого прикладу, то встановити критичне значення міжетнічної толерантності можна щонайменше одним простим способом.

Спочатку встановлюється за описаною звичайною методикою загальний **індекс („I”) етнічної толерантності** у тих регіонах країни, де підвищена міжетнічної напруга вже призвела до видимих, так би мовити, матеріалізованих масових заворушень і викликала дестабілізуючі, небезпечні з точки зору НБ політичні демарші певних культурно-мовних груп. До речі, за еталонну ситуацію для визначення порогового індексу міжетнічної напруги в Україні може бути взята ситуація загострення стосунків в АРК між російською культурно-мовною групою та кримськотатарським етносом.

Логічно припустити, що відкритим громадянським та політичним акціям, фізичним зіткненням і масовим заворушенням на міжетнічному ґрунті передують певні зміни у світоглядно-ціннісних орієнтаціях представників того чи іншого етносу. Момент відкритого загострення міжетнічних стосунків є, очевидно, матеріальним показником інтенсивності таких змін, який піддається зовнішньому спостереженню, а отже, й опису, як факт. Відтак є підстави прийняти обчислений **індекс („I”) етнічної толерантності** населення даного регіону за пороговий

Віктор Пироженко

(критичний) з точки зору інтересів НБ. Таким чином, фіксується зв'язок між змістом та спрямованістю світоглядно-ціннісних орієнтацій населення та їх об'єктивами у зовнішніх суспільно-політичних діях.

Збільшення протягом певного часу числових показників певної тенденції у бік критичного значення – негативна динаміка – пропонуємо тлумачити як виклик, а досягнення тенденцією критичного (порогового) значення – як загрозу.

Таке операційне визначення виклику, на мою думку, цілком узгоджується з інтуїтивним розумінням виклику як протидії (з боку об'єктивних обставин або суб'єктів) реалізації інтересів певного суб'єкта, яке було наведене на початку статті. Дійсно, якщо національним інтересам відповідає прагнення держави підтримувати міжетнічний мир і толерантне ставлення представників різних етносів одне до одного, то погіршення такого ставлення означатиме поступовий рух до порогового (граничного) показника несприятливої тенденції. Таку негативну динаміку цілком можна інтерпретувати як протидію національним інтересам у цій сфері, тобто як виклик.

Тлумачення негативної динаміки (рух до граничного показника – коефіцієнта „загрози”) кількісних показників певної тенденції в часі як виклику, а досягнення тенденцією порогового (граничного) показника як власне загрози краще узгоджується з якісними визначеннями „безпеки” і „небезпеки” за А. Качинським та їх операційним розумінням. Згідно з визначенням А. Качинського, наведеним на початку статті, небезпека – це ситуація, постійно присутня в навколишньому середовищі, що за певних умов може призвести до загрозованих, небажаних подій.

Прийемо умовно порогове значення небезпечної тенденції в гуманітарній політиці за одиницю. Тоді, використовуючи розуміння безпеки як крайнього значення поняття „небезпека”, коли остання дорівнює нулю [13], стан захищеності (безпеки) можна уявити у вигляді послідовності числових значень, що позначають різні ступені захищеності (безпеки) на шкалі від „1” – абсолютної небезпеки, тобто – власне загрози, до „0” – абсолютної безпеки, тобто відсутності будь-яких загроз.

Отже, безпека – це, скоріше, не стан, а ступінь захищеності. Рух певної тенденції НБ від порогового значення, тобто від одиниці „1” – абсолютної небезпеки, загрози до „0” – абсолютної захищеності, безпеки – показує позитивну динаміку, тобто зменшення загрози. **Позитивна динаміка змін коефіцієнтів загрози означає зміцнення безпеки.** Рух певної тенденції НБ від „0” – абсолютної захищеності в бік порогового значення цієї тенденції, тобто до „1” – абсолютної небезпеки, загрози – показує **негативну динаміку, тобто ослаблення безпеки, зростання небезпеки і наближення до загрози**, тобто, до „1”. За такого підходу **негативну динаміку, тобто виклик**, можна оцінити через послідовність вимірів коефіцієнтів загрози й точніше зафіксувати посилення чи

ослаблення викликів державі у гуманітарній складовій НБ.

Реальна політика НБ показує, що стан повної безпеки для держави та нації практично є недосяжним. В реальності досягти можна лише того чи іншого більш-менш прийняттого ступеня безпеки. Доцільно прийняти зауваження Я. Жаліло: „Безпека не характеризує відсутність загроз як таких, що практично неможливо. „Стан захищеності” означає в даному контексті відсутність системоруйнівальних загроз, тобто тих із них, які не можуть бути органічно подолані в рамках механізмів, іманентних даній соціально-економічній системі” [14]. Водночас О. Гончаренко та Е. Лисицин, аналізуючи понятійно-термінологічний апарат досліджень системи національної безпеки, визначають національну безпеку як **ступінь захищеності** національних інтересів, що дозволяє вказувати лише на певний рівень безпечності [15]. Проведена операціоналізація цілком узгоджується з цими змістовими зауваженнями й показує, чому це так.

Разом з тим, порогові значення негативних для НБ тенденцій не означають, що в кожному випадку, коли вони фіксуються, в суспільно-політичному житті настають такі ж події, як і у випадку, який став еталонним для обрахунків критичного значення. Тобто, досягнення порогових значень небезпечними для національних інтересів суспільно-політичними тенденціями не означає, що, як в нашому прикладі, міжетнічні зіткнення розпочнуться неминуче й сценарії їх розгортання будуть у кожному випадку ідентичними. Кожна суспільна подія унікальна саме сценаріями свого розвитку, навіть коли вона викликана тією ж причиною, тому що вона кожного разу є результатом нового збігу обставин, точніше – специфічних початкових умов.

Визначення порогових значень певної тенденції означає лише, що ми з’ясували необхідну, але недостатню умову реалізації виклику чи загрози НБ у відповідних матеріалізованих суспільно-політичних подіях, які можна спостерігати. Тобто, наявність порогового значення не означає, що певні події розпочнуться неодмінно, наприклад, у певному регіоні, де громадська думка виявила граничні показники етнічної нетерпимості, що тут неодмінно відбудуться масові заворушення на міжетнічному ґрунті. Але без граничних, порогових показників такі заворушення не відбудуться ніколи.

Легко помітити, що ефективність операціоналізації залежить від якості і повноти змістових визначень відповідних понять і теорій. Очевидно, що інші уявлення (інша теорія) щодо міжетнічної толерантності, а відтак і змінений перелік показників толерантності дасть інші запитання до респондентів і, відповідно до цього, інші висновки про загрози НБ. До речі, у цьому випадку як загрози будуть розцінюватися дещо інші (або зовсім інші) явища. **Звідеи впливає висновок, що соціологічне опитування, яке має віддзеркалити певну об’єктивізацію небезпечних**

Віктор Пироженко

для національної безпеки ціннісних настанов громадян у сфері міжетнічних відносин є досить відносним засобом виявлення таких настанов, застосування якого має свої обмеження.

Відповідно, чим точнішою за аналізом і повнішою за висновками буде теорія, тим точнішими і адекватнішими реальності будуть запитання соціологічної анкети і більш повним буде їх список. Тому, оцінюючи ступінь відповідності дійсності концептуального каркасу (загальних концептуальних припущень) та конкретних теоретичних побудов в усіх трьох кроках, слід враховувати, що вся концептуалізація, як було показано, будується на певних, часто досить умоглядних передумовах і є певним спрощенням ситуації.

Опишемо у вигляді висновку основні етапи операціоналізації. Спочатку визначається на змістовому рівні, що у даному розвитку подій чи певній тенденції можна інтерпретувати як загрозу з огляду на стратегічну мету у даній галузі політики НБ. Будується теорія стосовно способу дії цієї загрози, де вона подається у вигляді певних конкретних суспільно-політичних, військових, гуманітарних тенденцій і конкретних подій. Теорія вводить для визначення конкретних загроз і їх еквівалент у вигляді переліку вимірювальних операцій, основою яких є відповідне соціологічне опитування. Здійснюється операціоналізація визначень цих загроз. Проводиться експеримент у вигляді соціологічного опитування для підтвердження чи коректування операційного визначення. На підставі статистичних даних розраховується індекс – числове вираження певної тенденції-виклику НБ. Далі встановлюється порогове (критичне) значення відповідних тенденцій. За наближенням індексу певної тенденції до критичного значення роблять висновок про наявність виклику у певній галузі НБ, а при досягненні цієї тенденцією критичного значення – про наявність загрози НБ.

З часом доцільно операціоналізувати всі більш-менш стандартні види загроз, що спостерігаються в гуманітарній політиці, тобто звести їх визначення до опису вимірювальних процедур та провести відповідні виміри. За таких умов аналіз небезпек національним інтересам у гуманітарній сфері звівся б переважно до порівняння індексу інтенсивності певної тенденції з коефіцієнтами її порогового значення.

Операціоналізація основних понять НБ дає можливість наповнити конкретним математичним змістом формулу **ризик**, використовуючи відповідні індекси як числове значення змінних у формулі. Ризик „є кількісною мірою безпеки, що дорівнює добутку ймовірності реалізації даної загрози, помноженій на ймовірність величини можливих втрат від неї” [16].

Поняття „ризик” інтерпретується як міра небезпеки, що є похідною від ступеня ймовірності небажаної події та розміру можливих втрат при її настанні - $R = f(P, W, p, w, \dots, n)$, де P – ймовірність виникнення

небажаної ситуації; W – розмір втрат, яких може бути завдано об'єктові внаслідок настання такої ситуації; $p, w, \dots, n$ – неповнота інформації, що позначається на деякій невизначеності аргументів функції. Числове значення (коефіцієнт) ризику вираховується за формулою $R = PW$, де R є функцією від $P, W, p, w, \dots, n$.

Як визначити числове значення W , що позначає розмір втрат? Пропонуємо пов'язати розмір втрат з поняттям „виклик” і „загроза”. Тоді за числове значення W можна взяти певні виміри інтенсивності тих чи інших тенденцій. Індекси, що відповідають **негативній динаміці** тенденції, тобто руху тенденції до **порогового (граничного) показника**, будуть позначати розмір втрат об'єкта в умовах виклику НБ – відповідно до нашого операційного визначення „виклику”.

Фактичні втрати, які стають неприйнятним з точки зору національної безпеки і які мають розцінюватися саме як загроза їй, настають тоді, коли індекси інтенсивності певної тенденції (явища) досягають порогової величини, яка є коефіцієнтом загрози. За цих умов пороговий (граничний) показник буде позначати розмір втрат об'єкта в умовах загрози НБ (відповідності до нашого операційного визначення „загрози”. Відповідні індекси і визначення їх порогових величин стосовно гуманітарної сфери можна розрахувати за спеціальною методикою на підставі статистичних даних, отриманих в результаті соціологічних опитувань, як було показано вище.

Отже, завдяки послідовній операціоналізації базових понять НБ відкривається перспектива побудови логічно несуперечливої формалізованої системи визначень основних понять НБ і розрахунку їх числових значень. Це дозволить ефективніше прогнозувати виклики і загрози гуманітарній складовій національної безпеки.

Література:

1. **Мунтіян В. І.** Реформування Збройних Сил України: погляд крізь призму державного бюджету. // Наука і оборона. – 2003. – №4. – С. 7 – 13.
2. **Манилов В.** Угрозы национальной безопасности России. // Военная мысль. – 1996. – №1. – С. 7 – 17.
3. **Бодрук О. С.** Структура военной безпеки: національний та міжнародний аспекти: Моногораф. – К.: НІПМБ, 2001. – 300 с.
4. **Сунгуровський М.** Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. // Стратегічна панорама. – 2001. – №3 – 4. – С. 48 – 49.
5. **Качинський А. Б.** Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. – К., 2003. – С. 15.
6. Там само, с. 14.

Віктор Пироженко

7. Там само, с. 16.
8. **Ситник Г.** Державне управління національною безпекою України. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – С. 69.
9. **Пироженко В. А.** Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. // Стратегічна панорама. – 2005. – №2. – С. 28 – 29.
10. Філософський аналіз кризи ідентичності див.: ХХІ век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности. / Под научн. ред О. П. Лановенко. – К.: Стилос, 2004. – С. 95 – 135.
11. **Пироженко В. А.** Вихідні положення Стратегії національної безпеки України в гуманітарній сфері: методологічний аспект. // Стратегічна панорама. – 2005. – №4. – С. 45.
12. **Занден Дж.** Измерение социальной дистанции по шкале Богардуса. (Из книги: **James W. Vander Zanden.** American Minority Relations. 3rd ed. N.Y.: The Ronald Press Company, 1972. P. 100 - 102.). Адрес в Интернете: <http://socnet.narod.ru/library/authors/Plyin/hrest/Zanden.htm>
13. **Качинський А. Б.** Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. – К., 2003. – С. 16.
14. **Жаліло Я.** До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. // Стратегічна панорама. – 2004. – №3.
15. **Гончаренко О. М., Лисицин Е. М.** Методологічні засади розробки нової редакції концепції національної безпеки України. — К.: НІСД, 2001. — С. 6 – 7.
16. **Качинський А. Б.** Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. – К., 2003. – С. 319.